

Выклічнік

§ ... Выклічнік як часціна мовы

Выклічнікі — нязменныя словы, якія выражаюць розныя пачуцці, пабуджэнні, эмацыянальна-валявыя рэакцыі асобы на навакольную рэчаіснасць: *О, добры час дзянькоў прыгожых!* (К-с) *Ой, бярозы ды сосны — партызанскія сёстры, вас ніколі ў жыцці не забыць!* (Р.) *А, сябар! ... Добры дзень!* — сказаў лісліва Авадзень. (Кр.) *Ах, якая ты жорсткая ўсё-такі, мудрасць людская! Я даўно ўжо спазнаўся з прарочым прысудам тваім.* (Гіл.) *Гайда, хлопцы, у дарогу.* (К-с)

Выклічнікі не адносяцца да самастойных часцін мовы, бо не маюць намінатыўнага (прадметнага) значэння. Яны з'яўляюцца толькі своеасаблівым маўленчым знакам выражэння эмоцый і волевыяўленняў, але не называюць іх. Так, выклічнік *ой!* выражае пачуццё страху, але не называе гэта пачуццё, як, напрыклад, словы *страх, жах, страшна*.

Хоць выклічнікі і пазбаўлены называючай функцыі, аднак за кожным з іх у мове звычайна замацаваны пэўны сэнс. Кожны выклічнік выражае пэўныя эмоцыі або валявыя пабуджэнні: *ого!* — здзіўленне; *тпру!* — патрабаванне спыніцца; *ш-ш!* — заклік да цішыні, спакою; *цыц!* — загад змоўкнуць. Нярэдка адзін і той жа выклічнік у залежнасці ад кантэксту і інтанацыі можа выражаць розныя пачуцці. Як адзначаецца ў ТСБМ, выклічнік *ух!* можа перадаваць пачуццё захаплення: *Ух ты, прыгожа як!* (Шам.); пачуццё злосці або палёгкі: *Ух, я б цябе тады разарвала! Дай хоць цяпер злосць спагнаць* (М.Л.); пачуццё стомленасці: *Ух, як стаміўся за дарогу*.

Выклічнікі не маюць граматычных катэгорый, не падзяляюцца на марфемы, не з'яўляюцца членамі сказа і граматычна не звязваюцца з членамі сказа. Толькі набываючы ў сказе намінатыўнае значэнне, выклічнікі могуць выконваць ролю галоўных ці даданых членаў сказа: *Гучнае "ўра" пранеслася па вуліцах і плошчах горада.* (Нях.) *Што мне ад твайго "дзякуй?"* (Шам.) *На сэрцы ай-яй як добра.* (Бр.) У тэксте выклічнікі могуць выступаць як непадзельныя словы-сказы: *Не плач, Вераніка! Бывай!* (Гіл.) *Дзень добры вам! Ад ліўня не схаваете? — Дзень добры!* — *ціха адказала.* — *Просім.* (Гіл.)

Выклічнікі не з'яўляюцца і службовымі часцінамі мовы, паколькі не выконваюць службовай функцыі: не выражаюць адносін паміж словамі ў словазлучэнні, як прыназоўнікі; не служаць для сувязі слоў, частак складаных сказаў, як злучнікі; не ўносяць у сказ дадатковых сэнсавых адценняў, як часціцы.

Выклічнікі звычайна стаяць у пачатку сказа і на пісьме выдзяляюцца коскай: *Шляхі, шляхі зямлі радзімай! О, колькі песень з сэрца рвецца!* (Куп.) *Ну, чаго чакаеш? Станавіся на калені і прысягай!* (Куп.) Калі пры выклічніку стаіць асабовы займеннік *ты* або *вы*, то коска пасля выклічніка не ставіцца: *Ой ты, дзяўчыначка мілая, як жа ты свет упрыгожыла!* (М. Ш.) *Фу ты, чорт! — усё больш хвалюючыся выдыхнуў Драпеза.* (Пасл.) *Ох ты, гора маё!* (Кр.)

Калі выклічнік вымаўляецца з клічнай інтанацыяй і выразнай паўзай, то пасля яго ставіцца клічнік: *Ну і ну! Нават дотыку промня хапіла, каб, парушыўшы чары, красу разбурыць!* (Гіл.) *Э! Ліха перамелецца і мука будзе.* (Куп.)

Выклічнікі шырока выкарыстоўваюцца ў мове мастацкай літаратуры, часцей за ўсё ўжываюцца ў дыялогах, драматычных творах — там, дзе перадаюцца розныя пачуцці, эмоцыі.

Да выклічнікаў блізкія гукапераймальныя словы. Г у к а п е р а й м а л ь н ы я словы перадаюць гукі жывой і нежывой прыроды: чалавека (*хі-хі-хі, ха-ха-ха*), жывёл (*курлы-курлы, мяў-мяў, му-у*), прадметаў (*ш-ш-ш, дзінь-дзінь, бух-бух*). Як і выклічнікі, гукапераймальныя словы нязменныя, аднак адрозніваюцца ад выклічнікаў тым, што не выражаюць ніякіх пачуццяў або пабуджэнняў да дзеянняў.

Гукапераймальныя словы могуць ужывацца як самастойна, так і ў складзе сказа ў ролі розных яго членаў: *У цемры раз-пораз было чуваць трывожнае "ў-ую-ую-ую..." — качкі злятліся на начлег.* (Каратк.) *Ён націснуў курок — і ў цішыні прагучала аглушальнае "бу! бу!"* (В.Б.)

§ ... Разрады выклічнікаў

Паводле значэння выклічнікі падзяляюцца на тры разрады: эмацыянальныя, волевыяўленчыя і моўнага этыкету.

Эмацыянальныя выклічнікі перадаюць душэўны стан чалавека, даюць эмацыянальную ацэнку таму, што выклікае рэакцыю. Да іх адносяцца: *э! а! о! эх! ох! ах! ух! ат! хм! фэ! ая-яй! ура! о божа! божухна! квіта! вась табе і на! дудкі! от чорт, к чорту!* і інш. Яны выражаюць разнастайныя станоўчыя і адмоўныя эмоцыі чалавека: радасць, захапленне, палёгку, здзіўленне, пагарду, знявагу, злосць, спачуванне, спалох, роздум, сумненне, недавер: *О, дружа-браце, не рабі дэвізам, але запомні — гэта варта знаць: у пушчы птах лясны лятае нізам, каб крылле аб сукі не паламаць.* (Гіл.) *Ах, што ты робіш, горкая чаромха? Навошта гэтак рана расцвіла?* (Бур.) *Ай-яй! Ое-ей! Куды ж я падзенуся? Во папаўся, як мурза ў студню.* (Куп.) *О божа! Сама Вераніка! Яго Вераніка стаіць!* (Гіл.) *Дудкі, грамядзянін Зёлкін! Нідзе ты ад нас не схавашся!* (Кр.) *Вось табе і на! Як жа гэтак выходзіць: калгаснікі багатыя, а калгас бедны!* (Кр.)

Волевыяўленчыя (пабуджальныя) выклічнікі выражаюць валявыя імкненні і пабуджэнні да дзеяння: а) заклік адгукнуцца, звярнуць увагу: *э! гэй! эй! алё! ау! агу! каравул!* і інш.: *Сонца лілося з двара. Прамень шукаў мой ложка: "Гэй, уставаць пара!" Ах, як было прыгожа!* (Гіл.); б) загад, просьбу пачаць ці спыніць якое-небудзь дзеянне: *ну! марш! плі! стоп! гайда!:* *Ну, што ж ты стаіш, Вераніка? Не бойся! Бліжэй падыдзі. Я столькі гадоў цябе клікаў — і ўсё заставаўся адзін.* (Гіл.) *Загадваю спыніць недарэчную балбатню! Слухай маю каманду! У руж'ё! За мною — марш!* (Кр.); патрабаванне захоўваць цішыню, спыніць размову ці шум: *ша! цс-с! цыц! чш! ш-ш!:* *Цыц, сарокі! Дайце хоць паспаць.* (Ткач.) *Чш-ш! Цішэй там!* (Кр.);

г) падзыванне ці адгон птушак, жывёл: *пылі-пылі! цю-цю! апсік! вуць-вуць! кыш! агыля!* і інш.: *Я аглядаўся, бачыў Бурыка, наш двор і матку, якая стаяла на ганку і сыпала з рэшата зерне і клікала: "Пылі-пылі-пылі-пылі!"*. (Каратк.) *Развярнуўся чорт і піхнуў кошку нагой. "Апсік! Апсік, гадасць такая"*. (Каратк.)

Выклічнікі моўнага этыкету выражаюць прывітанне, развітанне, просьбу, падзяку, ветлівы зварот: *здароў! добрай раніцы! добры дзень! дабранач! бывайце здаровы! выбачайце! прабачце! калі ласка! дзякуй!* і інш.: *Здароў табе, лясная азярына! У сітнягова-сонечнай кайме ты ўсміхнулася так светла мне, што ўсю душу раптоўна азарыла.* (Гіл.) *Выбачайце, цётка! Пара нам і дамоў. Бывайце здаровы і шчаслівы.* (Куп.) *Калі ласка! Калі ласка!* — *спаткаў стараста настаўніка на ганачку і павёў яго ў будку.* (К-с)

Паводле паходжання выклічнікі бываюць невытворныя і вытворныя.

Невытворныя выклічнікі не суадносяцца з іншымі часцінамі мовы. Яны складаюцца з аднаго ці некалькіх гукаў або іх паўтарэння: *а! о! э! у! ох! ух! ого! ая-яй! эге-ге! тра-та-та! ха-ха-ха!*

Вытворныя выклічнікі суадносяцца са словамі розных часцін мовы, якія страцілі сваё лексічнае значэнне і набылі здольнасць выражаць эмоцыі і волевыяўленні. Так, выклічнікі *божа! бацюхны! крышка! жах!* паходзяць ад назоўнікаў; *плі! памілуй! прабачце! бывай!* дзякуй! — ад розных дзеяслоўных формаў; *ша! чш! цс-с!* — ад прыслоўяў; *здароў!* — ад прыметнікаў; *то-та!* — ад займеннікаў; *вось табе і на! вось табе і раз! чорта з два!* — ад устойлівых спалучэнняў слоў.

Сярод вытворных выклічнікаў сустракаюцца словы, запазычаныя з іншых моў: *капут!* (з ням.), *каюк! айда!* (з цюрк.), *баста! брава!* (з італ.), *біс!* (з лац.).

Умоўныя скарачэнні

Бр. — П. Броўка
Бур. — Г. Бураўкін
В.Б. — В. Быкаў
Гіл. — Н. Гілевiч
Каратк. — У. Караткевіч
Кр. — К. Крапіва
К-с — Якуб Колас
Куп. — Янка Купала
М.Л. — М. Лобан
М.Ш. — М. Шушкевіч
Нях. — Р. Няхай
Пасл. — М. Паслядовіч
Р. — А. Русак
Ткач. — М. Ткачоў
Шам. — І. Шамякін

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ